

Eva Semotánová

„TEMATICKÉ“ LEGENDY TIŠTĚNÝCH MAP ČESKÝCH ZEMÍ VE STOLETÍ JANA KRYŠTOFA MÜLLERA

Evropská tištěná kartografická tvorba byla v 18. století nejen vyjádřením soudobého pokroku v zeměměřičtví a mapování, ale také odrazem životního stylu tehdejší společnosti. Stupňová měření, rozvoj triangulačních a astronomických prací, užití vynikajících anglických geodetických přístrojů a uplatnění zeměměřičtví v podrobném mapování umožnilo zachycení poměrně rozsáhlých území na více-listových mapových souborech a kartografické znázornění velkého počtu jevů na zemském povrchu. Přední kartografické nakladatelské firmy, zejména francouzské, nizozemské a německé, vydávaly mapy světa, světadílů a jednotlivých zemí tištěné z mědirytu a většinou kolorované. Mapy zdobily barokní, rokokové a klasicistní kartuše, složité ornamenty a bohatá parerga, vyjadřující slávu, bohatství a zeměpisné zajímavosti zobrazených zemí.

Stovky mapových listů a řadu atlasů, zachycujících doslova celý svět, produkovala zejména kartografická dílna Johanna Baptisty Homanna a jeho dědiců, pracující od konce 17. století do roku 1852 v Norimberku. Vydávala mapy Českých zemí, přehledné i menších regionů samostatně nebo v atlasech ve velkém nákladu, upravené většinou podle mapového díla Jana Kryštofa Müllera. V Augšpurku působil od počátku 18. století kartograf a nakladatel Matthäus Seutter a později jeho nástupce

Tobias Conrad Lotter. Seutterovo, od 60. let 18. století Lotterovo kartografické nakladatelství se zaměřilo na tvorbu map, vydávaných samostatně nebo ve formě atlasů a převzatých většinou od nizozemských a francouzských autorů i z dílny Homannovy a také na plány měst, zdobené vedutami. K dalším významným kartografickým nakladatelstvím 18. století patřili především augšpurský Gabriel Bodenehr a Johann Michael Probst, norimberský Christoph Weigel, frankfurtský Johann Christian Jäger, pařížský Roch-Joseph Julien a Georges-Louis Le Rouge, amsterdamský Jean Covens, Peter Mortier, Peter Schenk a Gerard Valck. Ve Vídni sídlila od 70. let 18. století firma Artaria und Compagnie, mapy zde vydával ve 2. polovině 18. století rovněž Tranquillo Mollo, Franz Anton Schrämbel a Franz Johann Joseph von Reilly.¹⁾ Jména těchto známých kartografických nakladatelství lze spatřit na většině tištěných map Českých zemí 18. století.

Obsah kartografických děl se v 18. století poměrně rychle diferencoval. Kromě obecně zeměpisných údajů o zobrazeném území zaznamenávali tvůrci kartografických děl na některých mapách, tištěných i rukopisných, stále častěji různými mapovými značkami také důležité jevy hospodářské, přírodní a kulturní povahy. Nová tematika přispěla k formování tematické kartografie, i když zpočátku nelze o záměrné, uvědomělé tematické kartografické tvorbě hovořit. Již ve 14. a 15. století se na středověkých portulánech nebo cestovních mapách geografický a tematický obsah prolínal, důraz kladli autoři na znázornění suchozemských i vodních komunikací, na mapách se v 16. a 17. století objevovaly např. hospodářské objekty, znázorněné mapovými značkami, případně komentované poznámkami vepsanými do mapového listu. V 18. století se kartografie začala uplatňovat také v rozvíjejících se naukách o Zemi – v geologii, mineralogii, botanice, zoologii a meteorologii a v návaznosti na rostoucí zájem o využití statistických metod v hospodářství a vojenství. Za jedny z prvních tematických děl ve smyslu moderní terminologie²⁾ jsou považovány mapy Edmonda Halleyho z přelomu 17. a 18. století, zobrazující vzdušné proudění nad oceány a magnetickou deklinaci.³⁾

Přestože v Českých zemích až do poloviny 18. století téměř ustal rozvoj vědeckého života a k jeho oživení došlo teprve od 60. let 18. století, kdy do Českých zemí začaly výrazněji pronikat ideje evropského osvícenství, dosáhla

¹⁾ Lexikon zur Geschichte der Kartographie. Wien 1986, Bd. C/1, s. 315; L. Mucha, Georg Matthäus Seutter, Tobias Conrad Lotter. In: Lidé a země 33, 1984, s. 48; E. SEMOTANOVÁ, Kartografie v historické práci. Praha 1984, s. 187-202.

²⁾ Tematická mapa je „...mapa, zobrazující na podklade základnej mapy, prípadne na redukovanom podklade základnej mapy alebo všeobecnej geografickej mapy ďalšie prírodné, sociálno-ekonomické a technické objekty a javy a ich vzťahy“. In: Terminologický slovník geodézie, kartografie a katastra. Bratislava 1998, s. 142.

³⁾ Jde především o mapu směru větrů z roku 1686 a mapu magnetické deklinace z roku 1701. A. H. ROBINSON, Early thematic Mapping in the History of Cartography. London 1982, s. 45-46.

tehdejší mapová tvorba, tištěná i rukopisná, značného stupně teoretické i technické vyspělosti. Mapy se zpřesňovaly a specializovaly, měřické metody umožňovaly zachytit stále větší počet zeměpisných, hospodářských i kulturně historických údajů. Užití map uspokojovalo politické, ekonomické a později také přírodovědné a kulturní zájmy státu a jednotlivců. Počet map a jejich uživatelů tak rostl, zatím však nepatřili k širším vrstvám společnosti, jako tomu bylo o století později, ale převážně k příslušníkům šlechty, církevních představitelů nebo státních a vrchnostenských úředníků.

Domácí mapová tvorba se na rozdíl od zahraniční zaměřila zejména na rukopisné mapy menších územních celků různého obsahu, účelu a měřítek. Tištěné mapy vycházely u zahraničních a v rámci rakouské monarchie u vídeňských nakladatelů, v Českých zemích se specializovaná kartografická nakladatelství objevila teprve ve 2. polovině 18. století. V letech 1764-1804 vycházely v Praze u Antonína a Ignáce Elsenwangerera a Barbory Elsenwangerové krajské a poštovní mapy, na přelomu 18. a 19. století se rovněž na krajské mapy zaměřil nakladatel Petr Franza. Vzorem, předlohou i inspirací přehledných kartografických děl Českých zemí i menších regionů, vydávaných u německých, francouzských, nizozemských a rakouských kartografů, byly přitom po celém 18. století rukopisné, ale zejména tištěné mapy Čech a Moravy z let 1720 a 1716 od Jana Kryštofa Müllera.⁴⁾ Přestože tyto mapy měly být po určitou dobu utajovány, znalost Müllerova kartografického díla se brzy rozšířila za hranice rakouské monarchie. Podle Müllera se tiskly zejména jednotlivé přehledné mapy Čech, Moravy a Slezska středních a malých měřítek a mapy menších územních celků Českých zemí, krajů a diecézí. Müllerovy mapy byly jednotlivými nakladateli zmenšovány, upravován byl nejen jejich zeměpisný a tematický obsah, ale i titul a výzdoba. Mnohé se staly součástí atlasů.

Mapová díla s prvními jednoduchými tematickými mapovými značkami převážně hospodářského, ale i kulturního charakteru, se objevila v Českých zemích již v počátcích naší tištěné mapové tvorby v 16. a 17. století. Na Klaudyánově mapě Čech z roku 1518, jedinečném dokladu české raně novověké kartografie, jsou mapovými značkami rozlišena města královská (obrázek koruny) a poddanská (obrázek štítu) a zároveň katolická (obrázek dvou zkřížených klíčů) a nekatolická (obrázek kalicha) a označeny hlavní zemské cesty s uvedením vzdáleností. Vysvětlení značek v legendě však ještě Mikuláš Klaudyán neuvedl. Na Orteliově kopii Crigingerovy mapy Čech z roku 1570 (Crigingerova mapa vznikla roku 1568) je přímo do mapy vepsána řada poznámek: o nalezištích stříbra na Kutnohorskou

⁴⁾ Mapové dílo Jana Kryštofa Müllera srv. zejména K. KUCHARŤ, Mapy českých zemí do poloviny 18. století. Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky I. Praha 1959; I. KUPČÍK, Nález rukopisné předlohy tisku Müllerovy mapy Čech, pohřešovaného rukopisu mapy Moravy a tiskové měděné desky mapy okolí Chebu. In: Sborník České geografické společnosti 100, 1995, s. 25-34; J. PODLOUCKÝ, Müllerova mapa Moravy a její deriváty. Brno 1937.

a Krumlovsku a zlata na Jílovsku, o pěstování vína na Litoměřicku, pšenice a ovoce na Lounsku a ořechů na Chomutovsku, o výrobě piva na Rakovnicku a mečů v Pardubicích i o klatovských sýrech. Tyto poznámky, převzaté od Sebastiana Münstera, zanesl do mapy sám Abraham Ortelius, mapové značky sídel převzal od Crigingera. Helwigova mapa Slezska z roku 1561 a Fabriciova mapa Moravy vysvětluje mapovými značkami jen různé druhy sídel – města, kláštery, hrady, zámky vsi apod. Na mapě Horní Lužice, tehdy součástí zemí Koruny české, zázornil Bartolomeus Scultetus roku 1593 srbsko-německou národnostní hranici.⁵⁾

Aretinova mapa Čech z roku 1619 již obsahuje 16 mapových značek, a to pro svobodná královská města, královská městečka, poddanská městečka (2 značky), vesnice, hrady, tvrze, kláštery, městečka s hradem, vesnice s hradem, naleziště zlata, stříbra, cínu a železné rudy, lázně a sklárny. Zároveň je Aretinova mapa Čech naší první mapou se zákresem politického rozdělení země na 14 krajů a správně samostatné Loketskó.⁶⁾ Na Komenského mapě Moravy z roku 1624 (celkem 13 značek) se kromě sídel objevují značky pro vinice, sklárny, lázně (léčivé prameny) a naleziště (doly) zlata, stříbra a železné rudy. Jiří Matyáš Vischer rovněž na mapě Moravy uvedl roku 1692 14 mapových značek, kromě 6 značek sídel značky pro vinice, lázně, sklárny, kamencové hutě, železné hamry, stříbrné a zlaté doly a prameny kyselek. Scultetova mapa Kladska z roku 1626 obsahuje v legendě jen mapové značky sídel (města, vsi s kostelem a vsi bez kostela), značky pro uhelné doly a pro místa, kde se svazovalo dřevo do vorů. V mapovém obrazu jsou ještě zakresleny sklárny, papírny a zlaté a stříbrné doly. Jonas Scultetus připojil rovněž psané poznámky o lovné zvěři a o plavení dřeva.⁷⁾ (Obr. č. 1.)

Postupně se mapová díla s tematicky zaměřeným obsahem vyvíjela a zdokonalovala. Rukopisné mapy vytvořily zejména v 18. století specializované okruhy, převážně podle oblastí, kde byly využívány, tj. v hornictví, v hospodářské a správní činnosti šlechtických velkostatků a v suchozemské i vodní dopravě.

Tematický obsah tištěných kartografických děl se od map rukopisných výrazně odlišoval. Zatímco rukopisné mapy Českých zemí zachycovaly v 18. století značnou šíří často obtížně srovnatelných údajů především hospodářské povahy (např. na mapách velkostatků, na důlních a lesnických mapách a plánech nebo na mapách silnic a poštovních spojů), tištěné mapy přejímaly schéma mapových prvků z vysvětlivek Müllerových map. Legenda Müllerovy mapy Čech z roku 1720 a také

⁵⁾ K. KUCHAR, *Mapy...c.d.*, s. 11, 16, 34, 47; TÝŽ, *Tematické mapy*. In: *Geodetický a kartografický obzor* 15, 1969, s. 314.

⁶⁾ SÚA v Praze, sign. A XV 23/1.

⁷⁾ K. KUCHAR, *Mapy...c.d.*, s. 37, 41. TÝŽ, Scultetova mapa Kladska. In: *Kartografický přehled* 1, 1946, s. 28, 50. Z psaných poznámek např.: ke svazování vorů – *Auf diesen drey Wassern, Stibnitz, Rzeczka und Worlitz neue holtzflösse nach Kuttenberg zugerichtet*; k lovné zvěři – *Zwischen dem Scheeberg und Wiesenberg ist die beste Wildbahn*. In: *Kartografický přehled* 1, 1946, reprodukce mapy za str. 32.

Janem Wolfgangem Wielandem zmenšené Müllerovy mapy Čech z roku 1726 obsahuje ve vysvětlivkách 48 mapových značek se sídelní, církevní a hospodářskou tematikou, latinsky a německy (obr. č. 2):

Characterum explicatio. Erklärung der zeichen. Vysvětlivky značek.

Urbes moenibus cinctae Regiae, mit mauern umgebene Königliche Städte
opevněná královská města
[*Urbes moenibus cinctae*] *communes*, [mit mauern umgebene] *gemeine Städte*
ostatní opevněná města
Urbes sine moenibus, Städte ohne ringmauern
neopevněná města
Opida, seu, vici, Marktflecken
městečka s trhy
Arces, et Magnatum ac Nobilium palatia, Schlösser, Herrn-palläste und Rittersitze
zámky, panská a rytířská sídla
Opida cum Arcibus, Marktflecken mit Schlössern
městečka se zámky
Pagi sine templo, Dörfer ohne kirchen
vsi bez kostelů
Pagi cum templo, Dörfer mit kirchen
vsi s kostely
Pagi cum arce, Dörfer mit einem Schloss
vsi se zámkem
Pagi cum templo et arce, Dörfer mit kirchen und Schloss
vsi s kostely a zámkem
Pagi longo tractu excurrentes, Lange dörfer
dlouhé vsi
Villae solitariae, Einschichtige Mayerhöfe
samoty
Villae rusticae passim dispersae, hin und wieder zerstreute bauernhöfe
rozptýlené dvorce
Episcopatus, Bisthümer
biskupství
Imagines miraculosae, wunderthätige gnadebilder
záračné obrazy
Arces desertae antiquae, Alte verödete Schlösser
zříceniny zámků [a hradů]
Ubi olim pagi stetere, wo vor alters dörfer gestanden
zaniklé vsi
Eremitoria, Einsiedeleyen
poustevny

Officinae vitrariae, Glashütten
sklářny

Fodinae, Bergwerke
doly

Auri, Gold
zlaté

Argenti, Silber
stříbrné

Stanni, Zinn
zinkové

Cupri, Kupfer
na měděnou rudu

Ferri, Eisen
na železnou rudu

Plumbi, Bley
na olovo

Vitrioli, Vitriol
na skalici

Zinnabaris, Zinober
na rumělku

Aluminis, Alaun
na kamenec

Sulphuris, Schwefel
na síru

Trajectus, Überfuhrten
přivozy

Montes...m, Berge
hory

Monasteria, Clöster
kláštery

Templa solitaria, einzeln stehende kirchen
kostely, stojící o samotě

Diversoria solitaria, einzeln stehende wirtshäuser
zájezdní hostince, stojící o samotě

Postarum stationes, Post wechsel
poštovní stanice

Thermae, Warme bäder
lázně

Acidulae, Sauerbrunnen
prameny kyselek

Officinae orichalci, Messingwerke
výroba mosazi

Officinae cupri, Kupferhämmer
výroba mědi (hutě)

Officinae ferri, Eisenhämmer
výroba železa (hutě)

Officinae fili metallici, Drat mühl
výroba kovových vláken (drátů)

Officinae aluminis, Alaunsiedereyen
zpracování kamenec

Officinae salis nitri, Sallitereyen
výroba sody

Molendina, gemeine mühlen
mlýny

Domus venatoriae, Lägerhäuser
hájovny

Vineae, Weingärten
vinice

Viae regiae, Landstrassen
královské (císařské) silnice

Bohemicè...B., Böhmisch
český

Legenda na starší Müllerově mapě Moravy je mnohem jednodušší s 20 značkami a vysvětlivkami v latině, kde převažují druhy sídel včetně církevních objektů nad tematikou hospodářskou (obr. č. 3):

Characterum explicatio. Vysvětlivky značek.

Urbes muro cinctae
opevněná města

Urbes apertae
otevřená města (tj. nehrazená)

Oppida et Vici
městečka a vsi

Arces munitae
opevněné hrady

Palatia Magnatum et Nobilium
šlechtická sídla (2 značky)

Monasteria
kláštery

Pagi cum et sine Templo
vsi s kostelem a bez kostela (2 značky)

Villae
dvorce

Diversoria
samoty
Templa solitaria
kostely, stojící o samotě
Arces destructae
zbořené hrady
Acidulae
prameny kyselek
Viae Regiae
královské (císařské) silnice
Via Postarum
poštovní trasa
M. Mōns
hora
Fodina Ferri
naleziště železné rudy
Thermae
lázně
Alumnis Fodina
naleziště kamence

Z vysvětlivek obou Müllerových map, které se nadlouho staly předlohami pro další kartografická díla 18. století, je zřetelný pohled současníků na strukturu osídlení v Čechách a na Moravě a druhy i význam vybraných nerostných surovin pro tehdejší hospodářskou činnost společnosti. Z nich k nejdůležitějším patřila naleziště zlata, stříbra, železné rudy, mědi, kamence, skalice a závody na jejich zpracování. Za významné hospodářské objekty považoval Jan Kryštof Müller sklárny a mlýny. O čtyři roky mladší mapa Čech přitom obsahuje více než dvojnásobek mapových značek, z nichž již téměř polovina znázorňuje hospodářskou tematiku. Těmito vysvětlivkami se inspirovali autoři tištěných, přehledných map Českých zemí, ale obvykle je výrazně zjednodušili. Přesto některá tištěná mapová díla, obohacená o údaje ze sídelní, hospodářské, správní a církevní tematiky, vykazují první úklopy formování tematických map, plně rozvinuté v Českých zemích na rozdíl od zemí západní Evropy teprve v průběhu 19. století.⁸⁾

⁸⁾ Srv. E. SEMOTANOVÁ, Kartografie v hospodářském vývoji českých zemí v 19. a na počátku 20. století. Praha 1993; TÁŽ, Thematische Kartographie in den böhmischen Ländern in 19. Jahrhundert. In: Prager Wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 3. Praha 1996, s. 37-49.

„Předmüllerovská“ mapa Jana Jiřího Vogta

Dříve než Jan Kryštof Müller zhotovil podrobné mapy Moravy a Čech, které na dlouhá desetiletí ovlivnily mapový obraz Českých zemí v téměř celé Evropě, zpracoval samostatnou mapu Čech s názvem „*Nova totius Regni Bohemiae tabula*“.⁹⁾ Jan Jiří Vogt z cisterciáckého kláštera v Plasech, řeholním jménem Mořic (Mauritius). Měřické znalosti získal Vogt od svého otce, zeměměřiče ve službách plaského kláštera. V Praze vystudoval filozofii a teologii, zajímal se i o historii a zeměpis své nové vlasti, Čech. Po návratu do Plas vstoupil Vogt roku 1692 do cisterciáckého řádu. V Plasech a v Mariánské Týnici působil také jako řádový hudebník, skladatel a varhanář.

Roku 1712 vyšla ve Frankfurtu a Lipsku jeho práce „*Das jeztlebende Königreich Böhmen in seiner historisch- und geographischen Beschreibung vorgestellt*“, věnovaná vlastivědnému popisu země a vydaná do poloviny 18. století několikrát, se zmíněnou mapou Čech v příloze. Mapu v měřítku cca 1:400 000¹⁰⁾ vloženou do zeměpisné sítě a zdobenou alegoriemi řek¹¹⁾ a zemědělství, vyryl do měděných tiskových desek Johann Leonhard Blanck. Roku 1712 ji poprvé vydal v Norimberku Johann Zieger, v dalších tiscích vycházela zřejmě až do roku 1730. Ve druhém vydání vyšla roku 1742 u Johannna Rüdigerera.¹²⁾ Rüdiger připojil k mapě také polio-metrii - ukazatel mílových vzdáleností významných měst Českého království.

24 mapovými značkami, vysvětlenými v legendě, znázornil Vogt opevněná města, neopevněná města a městečka, zámky, kláštery, vsi, kaple, zbořené zámky, hrady a kláštery, mlýny, pošty, arcibiskupství a biskupství, latinské školy, naleziště

⁹⁾ *Nova totius Regni Bohemiae tabula Reverendissimis, celsissimis, Illustrissimis et excellentissimis. Illustrissimis, Perillustribus et praenobilibus dominis dominis incliti Regni Bohemiae statibus dominis dominis suis Gratosissimis, benignissimis colendissimis et honorandissimis data, dicata et consecrata. ab infino Servo Ioann Zieger Bibliopol: Norimb. Fecit et deliniavit P. Mauritius Vogt regis curianus in Graabfeld S:O:Cist:Plasy: Prof. Ioannos Leon: Blanck sculpsit.* Kolorovaná mědirytina, grafické měřítko [cca 1:400 000], výška 656 mm, šířka 853 mm. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, sign. 3077.

¹⁰⁾ K. KUCHAR, Mapy...c.d. uvádí na str. 21 měřítko 1:396 800, TÝŽ, ÚVĚ, Soupis map českých zemí I. Praha 1951-52, s. 42 uvádí měřítko 1:390 000.

¹¹⁾ Jílovský potok u Podmokel, Jizera, Mrlina, Cidlina, Labe, Orlice, Vltava, Otava, Berounka a Sázava a potok Mastník, na mapě značený „Raditzka“ - Radíčka i dalších řeky - Sála, Mohan a Nába, jsou znázorněny postavami, seskupenými před horou, představující Krkonoše. Jde o první alegorii vodních toků na mapách Českých zemí, předcházející Reinerovo ztvárnění českých řek na mapě Jana Kryštofa Müllera z roku 1720.

¹²⁾ Roku 1742 vyšla kniha a mapa nákladem Johanna Rüdigerera v Norimberku i v Praze a jméno „Ioann. Zieger“ je změněno na „Ioann. Rüdiger“. K. KUCHAR, Mapy...c.d., s. 54, pozn. 2).

zlata, stříbra, cínu, mědi, místa, kde se daří perlorodkám, termální prameny, sklárny, vinice, železné hutě a celní stanice (obr. č. 4):

Explicatio Signorum. Vysvětlivky značek.

Urbs Munita

opevněné město

Civitas

město (na mapě patrně ve smyslu neopevněného města)

Oppidum

poddanské město a městečko

Arx

hrad, tvrz

Monasterium

klášter

Pagus

ves

Capella

kaple

Arx ruinata

zbořený hrad, tvrz

Monast. ruinatum

zbořený klášter

Mola

mlýn

Posta

pošta

ArchiEp:

arcibiskupství

Episc

biskupství

Studium

latinská škola

Aurifodinae

naleziště zlata

Argentifodinae

naleziště stříbra

Staniifod

naleziště cínu

Cuprif

naleziště mědi

Uniones

naleziště perlorodek

Thermae

lázně, termální prameny

Officinae Vitri

sklárny

Vineae

vinice

Fodinae Ferri

naleziště železné rudy, železné hutě

Telonium

clo

Vogtova mapa „*Nova totius regni Bohemiae tabula*“ patří k výrazným dílům kartografické tvorby v Českých zemích na počátku 18. století, přestože ji brzy zastínila jen o málo mladší Müllerova mapa Čech. Kromě tradičního obecně zeměpisného mapového obsahu, výškopisu (reliéf) a polohopisu (vodstvo, sídla, komunikace) se Vogt zaměřil také na zobrazení důležitých hospodářských objektů (12 značek z 24) a správního členění na čtrnáct tehdejších krajů.

„Neuznaný“ Josef Bock-Polach a jeho hospodářská mapa Čech

Zcela nově se pokusil zpracovat mapový obraz Čech s použitím Mülerovy mapy jako podkladu koncem 18. století Josef Bock-Polach na dvou mapách rozdílného měřítka i obsahu, vydaných v letech 1790 a 1808. Josef Ferdinand Bock (s predikátem von Bock-Polach) se vzhledem ke svému pracovním povinnostem zajímal o hospodářský rozvoj Čech. Před rokem 1765 působil ve funkci adjunkta manufakturního inspektorátu pro Čechy, od roku 1765 jako komerční rada a zemský komerční inspektor v Berounském, Kouřimském a Rakovnickém kraji, na Čáslavsku a Chrudimsku a později se stal dolnorakouským komerčním radou ve Vídni.¹³⁾

Bock shromáždil množství podkladů a dat k jednotlivým průmyslovým odvětvím a zamýšlel opravit a doplnit Müllerovu mapu Čech z roku 1720 včetně soudobého krajského členění (po reformě roku 1751 šestnáct krajů oproti dvanácti krajům na Müllerově mapě). Návrh na zpracování a vydání nové mapy podal roku 1774, mapa měla být vyryta již roku 1775. Rakouský generální štáb, který posuzoval přesnost Bockovy mapy a srovnával ji s prvním vojenským (josefským) mapováním a s Mülerovou mapou Čech, hodnotil zpřesnění Bockovi mapy oproti mapě Müllerově a vhodné doplnění o vybrané údaje k hospodářskému stavu země. K dalšímu posouzení a revizi obdrželo Bockovu mapu pražské gubernium roku 1776. V roce 1777 získal Josef Ferdinand Bock-Polach privilegium, vydané 30. 5. t.r.

¹³⁾ F. ROUBÍK, Ke vzniku Bock-Polachovy mapy Čech z r. 1808. In: Časopis společnosti přátel starožitností 47, 1939, s. 58.

(potvrzené znovu 17. 1. 1782), zaručující Bockovi a jeho dědicům na dvacet let výhradní právo k vydání mapy ve všech formátech. Mapu však mohl vydat jen soukromě - povahu úředního (státního) kartografického díla s ohledem na některé nejasnosti, související s revizí mapového obsahu, neměla.¹⁴⁾ Roku 1790 se tedy podařilo Bockovi vydat ve Vídni přehlednou mapu Čech v měřítku cca 1:1 423 000 s názvem „*Mappa totius regni Bohemiae in sexdecim circulos divissae cum comitatu Glacensi et districtu Egrano...Karte von Königreich Böhmen*“,¹⁵⁾ která ale vzhledem k malému měřítku nemohla obsahovat velké množství hospodářských údajů, Bock-Polachem připravených.

Teprve roku 1808 realizoval Bock-Polach svůj původní záměr a vydal další mapu Čech, tentokrát ve větším formátu i měřítku a s mnohem podrobnějším hospodářským obsahem, pod titulem „*Totius regni Bohemiae mappa chorographico-mineralogico-hydraulicocommercialis cum comitatu Glacensi et districtu Egrano*.“¹⁶⁾ Přesnost díla posuzoval ředitel pražské technické školy František Josef Gerstner a astronom Martin Alois David. Oba upozornili na matematické a astronomické nesrovnalosti, které vedly ke zkreslení zeměpisného obsahu.¹⁷⁾

Mapa z roku 1808 v měřítku cca 1:340 000 vložena do zeměpisné sítě je kolorovaná (hranice krajů) a bohatě zdobená klasicistními ornamenty a parergy (v levém horním rohu veduta Prahy s Pražským hradem nesená skupinou puttí, nad ní v oblacích skupina osob - sv. Jan Nepomucký, před ním klečící panovník a opět puttí držící znak a praporec se svatováclavskou orlicí. V pravém horním rohu krajina s motivy říční plavby, voroplavby a obchodu, s českým znakem a s dvěma skupinami alegorií českých řek. Při kartuších s legendami výjevy z hospodářského života země). Mapu ryl pravděpodobně Kilian Ponheimer, na mapovém listu však není uveden.¹⁸⁾

¹⁴⁾ Tamtéž, s. 59-62.

¹⁵⁾ *Mappa haec ex sect: XXV Müllerian in hodiernos XVI circulos divisa est ab equite I:E:de Bock et Polach excel: Reg:inf.:Aust:Cons: MDCCXC.* Ryl Kilian Ponheimer, vyšla ve Vídni v nakladatelství Artaria roku 1790 v měřítku cca 1:1 423 000. Kolorovaná mědirytina, výška 462 mm, šířka 540 mm zdobená parergy, je uložena v Mapové sbírce Univerzity Karlovy pod sign. 93 a B 6.

¹⁶⁾ *Totius regni Bohemiae mappa chorographico-mineralogico-hydraulicocommercialis cum comitatu Glacensi et districtu Egrano. Bohemia in XVI circulos divisa, notitis plurimis illustrata, Limitibus, viis etc. post Milleri editionem ex actis publicis emendatis Opera Jos. Ferd. S. R. J. Equitis a Bock et Polach, excelsi Regiminis Austriae inf. consiliarii actualis, regni Bohemiae quondam consiliarii et commercii inspectoris Carlo Ludovico Austriae Arciduci Imperiali ac Regio Principi...Artaria et socii Publiée par Artaria et Comp. 1808 C.P.S.C.M.* Kolorovaná mědirytina, grafické měřítko [cca 1:340 000], výška 1000 mm, šířka 1170 mm. Mapová sbírka Historického ústavu AVČR, sign. B-1915.

¹⁷⁾ F. ROUBÍK, *Ke vzniku...c.d.*, s. 64-67.

¹⁸⁾ J. A. Dundr, *Zeměpis Království českého.* Praha 1823, s. 158.

Kromě údajů o struktuře osídlení obsahuje mapa převážně údaje z hospodářské statistiky – manufaktury aj. závody, obchod, naleziště a zpracování nerostných surovin – vysvětlené v legendě 197 termíny se 195 značkami. Legenda, umístěná v kartuších v obou dolních rozích mapy a v pásu při jejím dolním rámu, má výklad podán německy, latinsky a francouzsky (obr. č. 5, 6):

Zeichen. Signa. Signes. Vysvětlivky značek. [V levém dolním rohu mapy, 76 termínů se 75 značkami.]

Königliche Städte. *Urbes regiae. Ville Royale.*

Královská města.

Städte mit Mauern. *Urbes moenibus cinctae. Ville ordinaire entourée de murs.*

Opevněná města.

Städte ohne Mauern u. Staedchen. *Urbes sine moenibus. Ville ouverte.*

Neopevněná města.

Marktflecke. *Oppida, seu Vici. Bourg.*

Městečka.

Marktflecke mit einem Schloß. *Oppida cum Arcibus. Bourg avec un Chateau.*

Městečka se zámkem.

Schloesser. *Arces magnatum et Nobilium. Chateau des Seigneurs.*

Zámky.

Alte Schloesser. *Arces deserte antiquae. Vieux Chateau.*

Zříceniny.

Doerfer mit einem Schloß. *Pagi cum Arce. Village avec un Chateau.*

Vsi se zámkem.

Lange Doerfer. *Pagi majores. Village étendu.*

Dlouhé vsi.

Doerfer ohne Kirchen. *Pagi sine Templo. Village sans Eglise.*

Vsi bez kostela.

Doerfer mit einer Kirche. *Pagi cum Templo. Village avec Eglise.*

Vsi s kostelem.

Abgesoenderte Kirchen. *Templa solitaria. Eglise solitaire.*

Kostely, stojící o samotě.

Einschichtige Haeuser. *Domus separatae. Maison écartée.*

Domy, stojící o samotě.

Freyhoeffe. *Villae exemptae. Metairie franche.*

Svobodné dvorce.

Einschichtige Wirthshaeuser. *Diversoria solitaria. Cabaret.*

Zájezdni hostince.

Jaegerhaeuser. *Domus Venatorius. Maison de Chasseur.*

Hájovny.

Posthaeuser. *Postarum stationes. Poste.*

Poštovní stanice.

Einsidlereyen. *Eremi. Hermitage.*
Poustevnny.
Wallfartsoerten. *Loca Peregrinationis. Pelerinage.*
Poutní místa.
Bišthümer. *Episcopatus. Evêché.*
Biskupství.
Kloester. *Monasterium. Monastère.*
Kláštery.
Mehrere Kloester. *Monasteria complura. Plusieurs Monastères.*
Větší počet klášterů.
Oede Oerter. *Loca desolata. Endroit desert.*
Pustá, opuštěná místa.
M Berge. *Montes. Montagnes.*
Hory.
Weingaerten. *Vineae. Vignes ou Vignobles.*
Vinice.
Hopfengaerten. *Horti lupuli. Houblonniere.*
Chmelnice.
Windmühlen. *Molae pneumaticae. Moulin á Vent.*
Větrné mlýny.
Papiermühlen. *Officinae chartariae. Papeterie.*
Papíry.
Krappmühlen. *Molendina Rubice Tinctoru. Moulin de garance.*
Výroba mořeny barvířské (= červené).
Mahlmühlen. *Molendina. Moulin á L'Eau.*
Vodní mlýny.
Schiffbare Flüsse mit Segeln. *Fluvii Velis navigabiles. Fleuve navigable á Voiles.*
Splavné řeky včetně plachetnic.
Schiffbare Flüsse ohne Segeln. *Fluvii sine Velis navigabiles. Reviere á bateaux.*
Splavné řeky kromě plachetnic.
Tiefe der Flüsse. *Profunditas Fluviorum. Profundeur des Fleuves.*
Hloubka řeky.
Klippen in Flüssen. *Scopuli et fyrtes. Roes et Ecueils.*
Útesy a skaliska v řece.
Gefahlicher Runs od. Bett. *Alveus periculosus. Endroit dangereux.*
Nebezpečná místa (v řece).
Ueberfahrten. *Trajectus. Bac, ou Trajet.*
Přivozy.
Gemachte Straßen. *Viae Regiae. Chaussée.*
Povinné císařské silnice.
Kommerzialstraßen. *Viae commerciales ordinariae. Grand chemin.*
Hlavní silnice.

Seitenstraßen. *Viae extraordinariae. Chemin.*
Vedlejší silnice.
Mauth. *Inspectorate. Vectigalis Inspectio. Intendance de Péage.*
Mýto.
Hauptmauthaemter. *Telonia Regia Principalia. Douane.*
Celnice.
Mauthaeniter. *Stationes Telonii filiales. Douane Subalterne.*
Pobočka celnice.
Kommerziallegstaedte. *Depositoria Mercium. Entre-Dôt.*
Sklady zboží.
Salzniederlagen. *Salis depositoria. Entre-Dôt de sel.*
Sklady soli.
Offentliche Schulen. *Gymnasia. College.*
Školy-gymnázia.
Hohe Schulen. *Universitates. Université.*
Univerzity.
Judengemeinden. *Familiae Judaicae. Cummunauté des Juifs.*
Židovské obce.
Bestimte Graenzen. *Limites determinati. Limites.*
Hranice.
Handelsplaetze. *Emporia. Foire, ou Ville-marchant.*
Výroční trhy.
Viehemaerkte. *Fora cornigerae pecudis. Foire de bêtes á Cornes.*
Dobytčí trhy.
Pferdmaerkte. *Fora equorum. Foire des Chevaux.*
Koňské trhy.
Manufakturen u. Handel. *Manufacturae et Commercium. Manufactures et Negoces.*
Manufaktury a obchod. (Bez značky.)
Spitzen. *Fimbriarum filacearum. Des dentelles.*
Krajky.
Leinwand. *Telce. De la Toile.*
Výroba plátna.
Damascirte. *Lineorum damascenorum. Linge Damassé.*
Výroba damašku.
Tüchel. *Sropholorum. Des Mouchoirs.*
Výroba šátků.
Zwirm. *Fili albi. Du fil blanc.*
Výroba nití.
Lothgarn. *Filaturae Lineae Vulgo Lothgara. Du fil fin ou Loithgarn.*
Přádelny lnu.
Bleichen. *Albariae. Blanchis ferie.*
Bělidla látek.

Zwirnbänder. *Taeinarum ex filo Lini. Des Rubans de lin.*
Výroba kalounů a stužek.
Seidenbänder. *Taeinarum fericearum. Des Rubans de Soye.*
Výroba hedvábných stužek.
Seidenzeuge. *Texturae fericeae. D' Etoffe de Soye.*
Výroba hedvábných látek.
Zwirnstrümpfe. *Tibialium filaceorum. Des bas de fil.*
Výroba přízových punčoch.
Baumwollene Strümpfe. *Tibialium Gossypinorum. Des bas du Cotton.*
Výroba bavlněných punčoch.
Wollene Strümpfe. *Tibialium Laneorum. Des bas de Laine.*
Výroba vlněných punčoch.
Tücher. *Pannorum. Des Draps.*
Výroba sukna.
Wollene Zeuge. *Textura Laneae. D' Etoffe de Laine.*
Výroba vlny.
Hüte. *Pileorum. Des Chapeaux.*
Výroba klobouků.
Baumwoltücher. *Telae gossypinae. De la toile de Coton.*
Výroba bavlněných látek.
Tüchel u. Cotondrücke. *Typi Lintei, et gossypini. Imprimerie de toile et du Coton.*
Potiskování plátna a bavlny.
Barcheute. *Telae Parchantis. De Basin.*
Výroba barchetu.
Leder. *Corii. De Cuir.*
Zpracování kůže.
Schoenfaerbereyen. *Tincturae flammeariae. Tenturerie du Grandtein.*
Barvímý.
Wachsleinwand. *Telae ceratae. De la toile cirée.*
Výroba voskovaného plátna.
Floere. *Peplorum. Du Crépe.*
Výroba krepu (flóru, krepových látek)

[Vysvětlivky na spodním okraji mapy, 36 termínů s 35 značkami]

Wolfram. *Lupinium. Schelin ferruginé.*
Volfram.
Tüngstein. *Tunstenum. Schelin Calcaire.*
?...vápenatý.
Wißmuth. *Bismuthum. Bismuth.*
Vizmut.
Nikel. *Nicolum. Nickel.*
Nikl.

Arsenick. *Arsenicum. Arsenic.*
Arsenik.
Kobald. *Cobaltum. Cobalt.*
Kobalt.
Uran. *Uranium. Urane.*
Uran.
Spießglanz. *Antimonium. Antimoine.*
Antimon.
Braunstein. *Manganesium. Manganese.*
Mangan.
Wasserbley. *Molybdenum. Molybdéne.*
Molybden.
Fabriken u. Handel. *Officinae et Comercium. Fabrique et Negoces.*
Závody a obchod. (Bez značky.)
Fabriken u. Handel von Glaßhütten. *Vitrariae. de Verrerie.*
Sklárny.
Glasschleifereien. *Mercium Vitrearum scissarum. des Tailleurs de Vericle.*
Brusírny skla.
Kristall u. Edelstein. *Mercium Cristallinarum. du Cristall et pierres precieuses.*
Křišťál a drahé kameny.
Spiegel. *Speculorum. des Miroirs.*
Zrcadla.
Granaten. *Granatorum. des Granats.*
Granáty.
Schmalten. *Vitri Cobalti. de la Smalte.*
Kobaltové sklo.
Kupferhaemer. *Cupri. forge á travailler le Cuivre.*
Měděné hamry.
Meßing. *Orichalci. de Cuivre jaune.*
Mosaz.
Schnallen. *Fibularum. des Boucles.*
Sponky, přezky.
Lionische Waren. *Mercium ex filo au richalceo. d'Oripeau.*
Ozdoby na oděv (cetky).
Hohe Oefen. *Ferri. de Fer.*
Železné (vysoké) pece.
Eisenhaemmer. *Ferri elaborati. Forge a travaille de Fer.*
Železné hamry.
Blechhaemmer. *Laminarum ferrearum. de Tole et fer blanc.*
Výroba plechu.
Kleinschmiede. *Ferrementorum minutiorum. de feraile et ferronerie.*
Kovářství.

Drathzüge. *Aeris ductilis. Filiere.*
Drátovny.
Blechlöffeln. *Cochlearum ferreorum. des Cuillers de fer.*
Plechové lžíce.
Feuergewehr. *Armaturarum Sclopetorum. des Armes.*
Střelné zbraně.
Zinngiebereien. *Stanni elaborati. d'Etain.*
Výrobky ze zinku.
Alaunhütten. *Aluminnis. Raffinerie d'Alun.*
Zpracování kamence.
Salnitř. *Salis nitri. du Sel de Nitre.*
Výroba sody.
Potasche. *Cinerum Clavelatorum. de Potasse.*
Výroba potaše (drasla).
Vitriol. *Vitrioli. du Vitriol.*
Skalice.
Berggrün. *Viridis montani. du Verd de Montagne.*
?
Schwefel. *Sulphuris. du Souffre.*
Síra.
Scheidewasser. *Aquae fortis. d'Eau forte.*
Lučavka.

Vysvětlivky v pravém dolním rohu obsahují velmi specifické značky pro 85 druhů minerálů, označených jako *Mineralreich*, např. safíry, rubíny, akvamaríny, ametysty, přírodní křišťál, granit apod. (obr. č. 7). Hutný tematický obsah čitelnosti mapy sice poněkud ztěžuje, avšak podává zajímavý pohled na prostorové rozmístění a strukturu sídel, specializaci průmyslu, obchodu a dopravní sítě v Čechách pravděpodobně v poslední třetině 18. století. Značné množství značek pro nerostné suroviny svědčí o vzrůstajícím zájmu o přírodovědný průzkum Čech, který se plně projevil v 1. polovině 19. století. Není bohužel známo, zda a nakolik Josef Bock-Polach doplnil do mapy nové údaje o hospodářství Čech za více než tři desítky let, které uplynuly od vzniku díla do jeho vydání v roce 1808. Pravděpodobně však použil data, zjištěná v 70. letech 18. století. Počet a rozmanitost vysvětlivek jednoznačně vyjadřuje statistický objem informací, kterými autor disponoval a velmi úzkou specializaci jednotlivých hospodářských odvětví i druhy těžných nerostných surovin ve 2. polovině 18. století. S ohledem na výtvarné pojetí mapy a jejího srovnání s jinými dobovými kartografickými díly je velmi pravděpodobné, že měděná tisková deska byla zpracována před koncem 18. století a proto je nutné přistupovat k tematickému obsahu s vědomím možných chyb a nesrovnalostí pro období kolem roku 1808, kdy byla vydána. Možné neúplné využití písemných i jiných podkladů pro zpracování mapy jediným autorem nepřesnost tematického obsahu zvyšuje. Z původ-

ních přehledných tištěných map Čech po roce 1700 je však po Vogtovi a Müllerovi Bock-Polachova mapa třetí a nejpodrobnějším kartografickým znázorněním hospodářské tematiky. Po ní následovala až roku 1842 průmyslová mapa Čech Arnošta Schwarzera.¹⁹⁾

Roku 1799 zhotovili bankovní úředníci Jan Šwab a Michael Stegmayer první mapu Čech v německé a české jazykové verzi. „*Mapa Kralowstwj ceskeho w niemeckém a českém gazyku podle nyneigssih rozdielenj do 16 kragu, s Chebskau neb Egerskau Kraginaw, Asskav a Freysyckav zemj, y Kladskym hrabstwjm...*“ je v měřítku cca 1:742 000. Na mapě i ve vysvětlivkách připojili autoři k obecně zeměpisnému obsahu sídla bankálních inspektorátů, mýta a hraniční komerční mýta.²⁰⁾

Tištěné mapy regionů s územně správní tematikou

Z Müllerových map Čech a Moravy čerpali v 18. století také autoři tištěných i rukopisných map s územně správní tematikou, tj. se znázorněním krajského a církevního rozdělení Českých zemí. Až do vzniku rukopisných krajských map Jana Kryštofa Müllera se správní členění objevovalo jen na přehledných mapách, poprvé na mapě Aretinově z roku 1619 a na jejích zahraničních kopiích a odvozeninách a také na Vogtově mapě Čech z roku 1712. Správní, hospodářské, obchodní a jiné úřední potřeby rakouského státu i soukromých osob však přispěly ke zhotovení samostatných krajských map, rukopisných²¹⁾ i tištěných. Legendy těchto mapy byly

¹⁹⁾ Ernest SCHWARZER, Statistisch-topographische Industrie Karte des Königreiches Böhmen. Prag 1842.

²⁰⁾ Mapa o výšce 440 mm a šířce 640 mm je uložena v mapové sbírce Národního technického muzea pod sign. 79.

²¹⁾ Ve 30. letech 18. století zhotovil zemský měřič Jan Glockesperger na pokyn komerčního gubernia v Praze soubor map českých krajů, nazvaný „*Neu gefertigter Atlas über das Königreich Böhme aller dazu gehörigen zwölf Creyse sambt der Grafschaft Glatz und Egerischen Bezierck...*“ Jména krajů jsou nadepsána latinsky (*Circulus Chrudimensis* ap.), zeměpisný obsah mapy doplňují údaje o císařských a soukromých mýtech, poštovních stanicích, mostech a převozech přes řeky a o silniční síti. V mapové sbírce Národního technického muzea je uložena fotokopie atlasu, zobrazující titulní list, kraje Čáslavský, Chrudimský, Kouřimský, Královéhradecký, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnický a Žatecký, Kladsko a Chebsko (sign. 2322). Pravděpodobně jen o málo později zhotovil soubor dvanácti rukopisných map českých krajů zemský měřič Jan Birkenfels. Mapy s názvem „*Circulus Beraunensis, Prachinensis*“ atd. nemají znázorněný terén, důraz je položen na podrobný místopis. Rukopisné mapy českých krajů Antona von Scherndinga „*Gezeichnete Karten aller Kreise des Königreiches Böhmen*“ pocházejí rovněž z 1. poloviny 18. století. Asi z poloviny 18. století, jsou další rukopisné mapy krajů neznámého autora, označené tituly „*Bohemia Circulus Beraunensis, Regio-Hradecensis...*“ s kulturně historickými a hospodářskými údaji o kláštorech, zříceninách, nalezištích nerostných surovin, lázních a léčivých pramenech. F. ROUBÍK, *Soupis map...c.d.*, Praha 1951-52, s. 69. Birkenfelsovy krajské mapy F. ROUBÍK, *Soupis map...c.d.*, Praha 1955, č. 1084, Scherndingovy krajské mapy F. ROUBÍK, *Soupis map...c.d.*, Praha 1951-52, č. 698.

ve srovnání s Müllerovým dílem a s mapami Jiřího Mořice Vogta a Josefa Bock-Polacha mnohem skromnější, avšak samotné zaměření map na správní problematiku je řadí rovněž mezi první tematická kartografická díla v Českých zemích.

První „domáci“ tištěné krajské mapy připravil po mapách českých a moravských krajů z Homannova nakladatelství v Norimberku, odvozených z obou Müllerových map Čech a Moravy, Bernard Erber. Zařadil je do své publikace „*Notitia illustris regni Bohemiae*“, vydané ve Vídni roku 1760. Erberovy krajské mapy ryl podle Jana Kryštofa Müllera Philipp Gütl a Johann Christoph Winkler v měřítku cca 1:230 000. Od roku 1771 vydával mapy českých krajů podle Müllerových a Erberových prací Antonín Elsenwanger, pražský knihkupec a nakladatel jako přílohy tzv. svatováclavských kalendářů, ale také samostatně. Elsenwangerovy krajské mapy, ryté Johannem Christophem Berndtem, vyšly znovu v nakladatelství Barbory Elsenwangerové, vdovy po Antonínu Elsenwangerovi, po roce 1794.²²⁾ Obsah krajských map se shoduje s dílem Winklerovým, stejně tak jako šestnáct krajských map Petra Franzy z přelomu 18. a 19. století (kolem roku 1802) v měřítku cca 1:172 000. Samostatné mapy moravských krajů v Českých zemích během 18. století nevyšly.

S církevním rozdělením Českých zemí vzniklo na sklonku 18. století několik pozoruhodných mapových děl, která opět využila obě známé a mnohokrát upravované Müllerovy mapy. Roku 1762 vydali Homannovi dědici dvě mapy olomoucké diecéze, rozdělené na 62 děkanátů, s názvy „*Tabula almae dioecesis amplissimi episcopatus Olomucensis...*“²³⁾ (obr. č. 8) a „*Tabula generalis dioecesis Olomucensis...*“. Obě mapy sestavil olomoucký kanovník Václav z Freyenfelsu a věnoval

²²⁾ Srov. F. ROUBÍK, Ke vzniku...c.d., s. 62, 63. F. ROUBÍK, Soupis map...c.d., Praha 1951-52, s. 70, se domnívá, že spoluautorem Elsenwangerových krajských map byl Josef Antonín Riegger.

²³⁾ *Tabula almae dioecesis amplissimi episcopatus Olomucensis in LXII Decanatus divisae, complectens omnes ejusdem parochias et capellanatus locales una cum locis singulis, cuilibet parochia quoad curam animarum subjectis...excudentibus Haeredibus Homannianis Norimbergae anno R.S. MDCCLXII.* Mědirytina, grafické měřítko [cca 1:180 000], 4 listy celkem výška 1005 mm, šířka 1470 mm. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, sign. I/1/107. Mapa obsahuje správní církevní členění, děkanství, fary, kaplanství, vsi s kostelem a bez kostela a zeměpisné údaje:

SIGNORUM

EXPLICATIO. Vysvětlivky značek.

Sedes DECANI

Sídlo děkanátu

Sedes Parochi

Sídlo farnosti

Pagi cum Templo

Vsi s kostelem

Pagi sine Templo

Vsi bez kostela

je olomouckému biskupovi Maxmiliánu Hamiltonovi.²⁴⁾ Mapy zdobí bohatá parerga s církevní tematikou a biskupský znak.

Roku 1790 vyšla mapa královéhradecké diecéze hradeckého kanovníka Jana Venuta, rytá Kiliánem Ponheimerem, s vyobrazením biskupského znaku a s pohledy na Hradec Králové, Nový Bydžov, Chrudim a Kutnou Horu. Mapa je věnována hradeckému biskupovi Janu Leopoldovi.²⁵⁾ Autor na mapě zakreslil hranice vikariátů a farností, v legendě zachytil 30 mapovými značkami cca z jedné třetiny druhy sídel, ze druhé třetiny tematiku církevní a ze třetí třetiny hospodářskou.²⁶⁾

Explicatio Signorum. Vysvětlivky značek.

Sedes Episcopi

biskupství

Capellanatus Localis

místní kaplanství (lokálie)

Ecclesia Commendata, filialis, aut Sacellum

kostely svěřené, filiální nebo kapličky

Abbatia

opatství

Monasterium

klášter

Abbatia levata

zrušené opatství

Monasterium levatum

zrušený klášter

Civitas Regia

královské město

Civitas municipalis moenibus cincta

opevněné venkovské město

Civitas minor sine moenibus

neopevněné městečko

Oppidum cum Parochia

městečko s farností

Oppidum cum Capellanatu locali

městečko s kaplanstvím

²⁴⁾ F. ROUBÍK, Soupis map...c.d., Praha 1955, č. 1877, 1878.

²⁵⁾ *Mappa dioeceseos Reginahradecensis ...MDCCXC.* Kil. Ponheimer sculp. Vienna. Joanne Venuto canonico capitulari Rgaehradecensi et consistorii assessore. Mědirytina, grafické měřítko [cca 1:222 000], výška 950 mm, šířka 810 mm. Mapová sbírka Historického ústavu AVČR, sign. A-3729.

²⁶⁾ Pro špatný stav mapy nemohla být tato legenda reprodukována.

Oppidum sine ecclesia
městečko bez kostela

Arx

hrad, zámek

Arx diruta

zřícenina

Pagus

ves

Pagus longiori tractu excurrens

dlouhá ves

Villae, et casae solitariae

dvorce a domy, stojící o samotě

Cauponae

hostince

Molae

mlýny

Thermae

lázně

Domus venatoriae

hájovny

Postarum Stationes

poštovní stanice

Viae regiae

královské (císařské) cesty

Officinae vitrariae

sklářny

Fodinae

doly

Argenti

stříbrné

Ferri

na železnou rudu

Sulphuris

na síru

Vitrioli

na skalici

Wielandovu zmenšeninu Müllerovy mapy Čech využil roku 1797 pro své kartografické dílo, rukopisnou mapu litoměřické diecéze s návrhem jejího členění na vikariáty, František Jakub Jindřich Kreibich. Nepřesnosti podkladu již upravil podle měření astronoma Martina Aloise Davida z pražské hvězdárny v Klementínu. Pravděpodobně ve stejné době vznikla další Kreibichova rukopisná mapa frýdlant-

ského vikariátu. Obě mapy v měřítku 1:230 000 zůstaly netištěny,²⁷⁾ nelze je však v přehledu kartografických děl 18. století s církevní tematikou opomenout.

Pozoruhodná je tištěná mapa františkánských klášterů česko-moravské církevní provincie z roku 1737 „*Tabula conventuum almae & magna provinciae Bohemiae S. Wenceslai, D&M ord: fratrum min: S. P. Francisci strict. obs. reformatorum, complectentis anno 1737.*“²⁸⁾ V legendě mapy je uvedeno názvy a čísla třicet konventů, názvy bez čísel dva konventy a dvě rezidence, které v roce 1737 existovaly v Čechách, na Moravě a v Kladsku. Do mapového obrazu autor zakreslil kromě horopisu a vodopisu jen třicet dva šikmé pohledy na jednotlivé konventy k příslušným lokalitám.²⁹⁾ Z hlediska historie kartografie lze tuto mapu označit za tematické kuriosum (obr. č. 9).

Na výběru tištěných map Českých zemí z 18. století lze vysledovat, že mapové značky s hospodářskou, správní a církevní tematikou jako první obohatily kartografii Českých zemí o tematický obsah. Na rozdíl od počátků tematické kartografie v západní Evropě nebyla zatím pozornost autorů map zaměřena na nauky o Zemi, neboť zájem o přírodní vědy se v Českých zemích výrazněji projevil teprve v 1. polovině 19. století. Využití údajů hospodářské statistiky se však objevilo již koncem 18. století na Bock-Polachově mapě Čech.

Vyobrazení mapových značek nebylo ustálené, jednotné. Jejich vzhled vycházel z Müllerových mapových děl a byl jednotlivými autory modifikován a zdokonalován, zejména v tematické hospodářské a církevní. Největší rozmanitosti dosáhl na své mapě Čech z roku 1808 opět Josef Bock-Polach. Bock-Polachova mapa přes výrazné nedostatky kartografické i obsahové zaujímá významné místo ve vývoji mapového znázornění Českých zemí a bohužel dosud není jako historický pramen odpovídajícím způsobem využívána.

Lektoroval: PhDr. Jiří Mikulec, CSc.

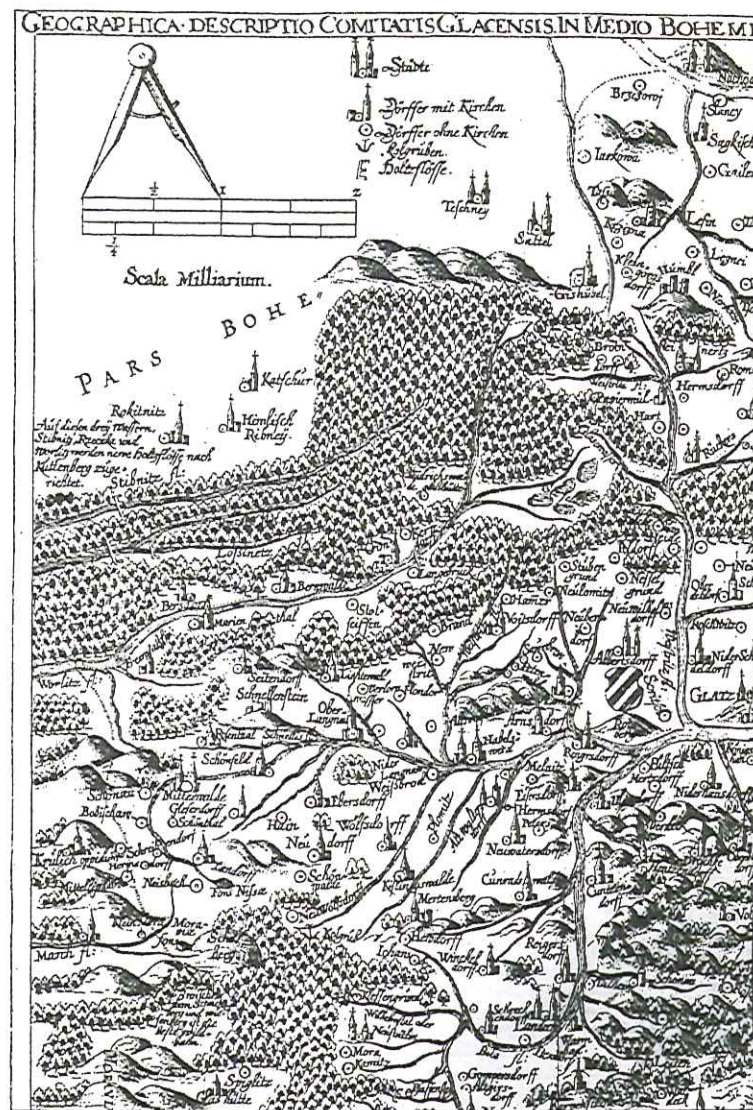
²⁷⁾ „*Mappa dioeceseos Litomericensis in 3 circulos et 378 beneficia curata divisa*“. „*Mappa vicariatus Fridlandensis*“. L. MÚCHA, Mapa litoměřické diecéze z r. 1797 od Františka J. J. Kreibicha. In: Sborník prací geografických kateder UK k 75. narozeninám prof. dr. Jaromíra Korčáka, DrSc. Praha 1970, s. 117-121, s reprodukcí mapy. F. ROUBÍK, Soupis map...c.d., Praha 1955, č. 656.

²⁸⁾ Mědirytina, autor neuveden, grafické měřítko [cca 1:1 000 000], výška 385 mm, šířka 522 mm. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, sign. B-7681.

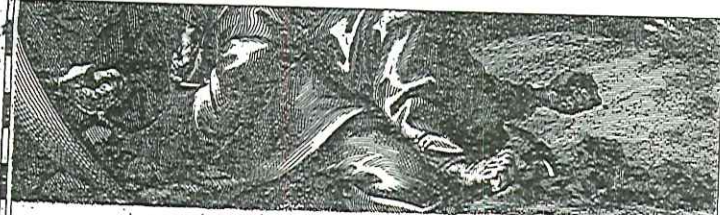
²⁹⁾ Ve Znojmě a Javoru vždy jedno vyobrazení pro dva konventy. Podrobně k mapě: M. KAŠUBOVÁ, Františkánské kláštery česko-moravské provincie. In: *Tabulae de collectionibus archivi Raygradensis*. Aut. kol. Mapy. Z fondů rajhradského archivu sv. I. Dvacet reprodukcí map 1573-1938. Brno 1995.

Mapové přílohy:

- Obr. č. 1: Legenda na Scultetově mapě Kladska z roku 1626
- Obr. č. 2: Legenda na Müllerově mapě Čech z roku 1720
- Obr. č. 3: Legenda na Müllerově mapě Moravy z roku 1716
- Obr. č. 4: Legenda na Vogtově mapě Čech z roku 1712
- Obr. č. 5: Legenda na Bock-Polachově mapě Čech z roku 1808, výřez
- Obr. č. 6: Legenda na Bock-Polachově mapě Čech z roku 1808, výřez
- Obr. č. 7: Legenda na Bock-Polachově mapě Čech z roku 1808, výřez
- Obr. č. 8: Legenda na mapě olomoucké diecéze z roku 1762
- Obr. č. 9: Mapa klášterů česko-moravské církevní provincie z roku 1737, výřez

Obr. č. 1

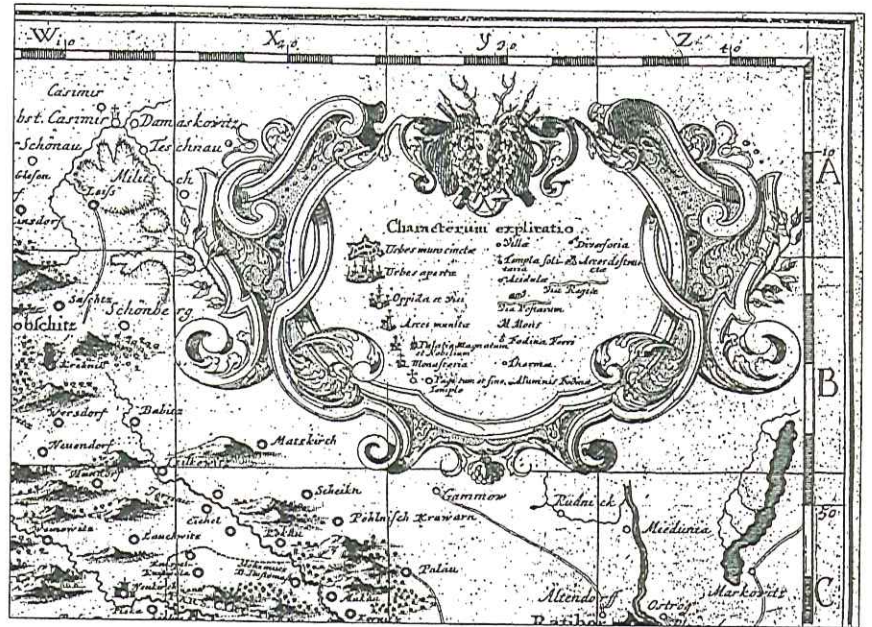

Characterum explicatio. Erklärung der zeichen.

Urbes moenibus cincte Regia mit maueru. umgebene Königliche Städte.
 communes gemeine Städte.
 Urbes sine moenibus Städte ohne ringmaueren.
 Opida, seu, vici Markflecken.
 Arces, et Magnatum ac Nobilium palatia Schlößer, Herrn-palläste und Rittersitze.
 Opida cum Arcibus Markflecken mit Schlößern.
 Pagi sine templo Dörfer ohne kirchen.
 Pagi cum templo Dörfer mit kirchen.
 Pagi cum arce Dörfer mit einem Schloß.
 Pagi cum templo et arce Dörfer mit kirchen und Schloß.
 Pagi longo tractu excurrentes Lange dörfer.
 Villæ solitaria Einsichtige Magerhöfe.
 Villæ rusticae passim dispersæ hin und wieder zerstreute bauernhöfe.
 Episcopatus Bisthümer.
 Imagines miraculose wunderthätige gnatbilder.
 Arces desertæ antiquæ Alte verödete schlößer.
 Ubi olim pagi steterunt wo vor alters dörfer gestanden.
 Eremitoria Einsiedelceyen.
 Officina vitraria Glashütten.
 Auri Gold.
 Argenti Silber.
 Stanni Zinn.
 Cupri Kupfer.
 Ferri Eisen.
 Plumbi Blei.
 Vitrioli Vitriol.
 Zinnabaris Zinober.
 Aluminis Alaun.
 Sulphuris Schwefel.
 Trajectus Überführten.
 Montes Berge.

Monasteria Clöster.
 Templum solitaria einzeln stehende kirchen.
 Dispensoria solitaria einzeln stehende wirthshäuf.
 Postarum stationes Post wechsl.
 Therma Wärme bäder.
 Acidula Sauerbrunnen.
 Officina orichalci Alchymywerke.
 Officina cupri Kupferhämmer.
 Officina ferri Eisenhämmer.
 Officina sili metallici Drat mühl.
 Officina aluminis Alaunflederceyen.
 Officina salis nitri Saliterezeyn.
 Molendina gemeine mühlen.
 Domus venatoria Jägerhäuser.
 Vineæ Weingärten.
 Via regia Landstrassen.
 Bohemice B. Böhmische.

Obr. č. 2

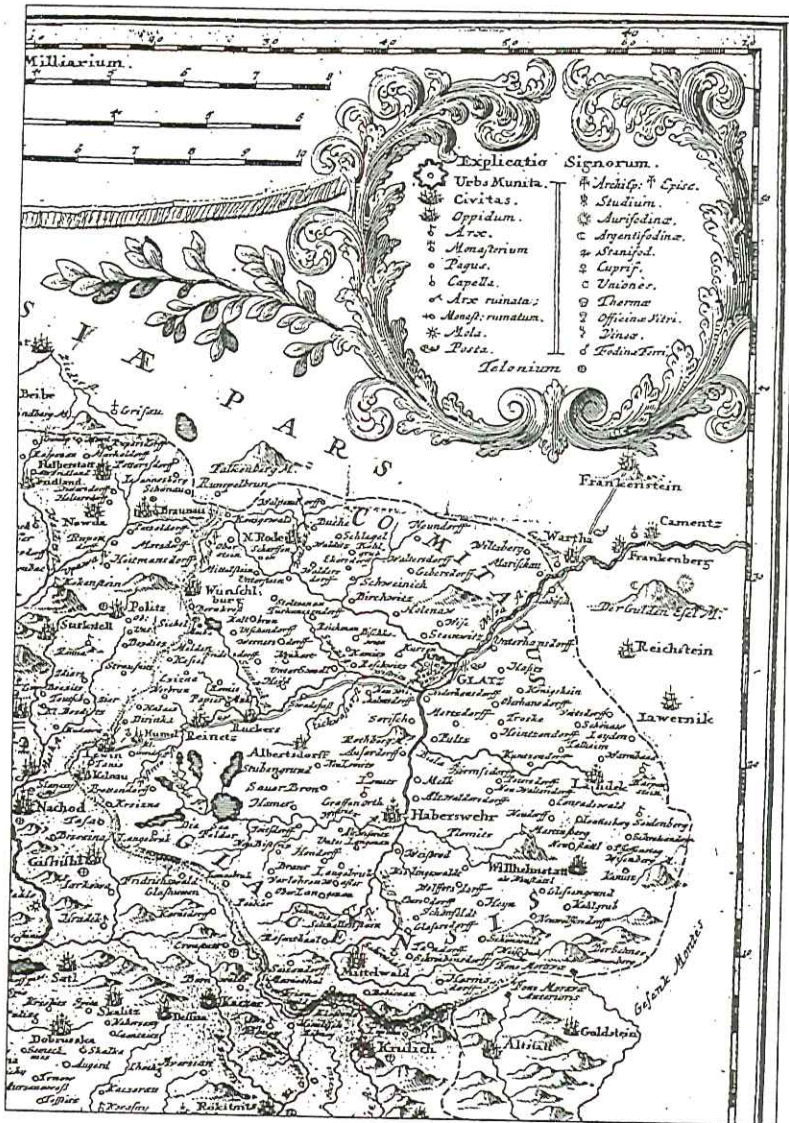

Characterum explicatio

Urbes moenibus cincte Städte mit maueru.
 communes gemeine Städte.
 Urbes sine moenibus Städte ohne ringmaueren.
 Opida, seu, vici Markflecken.
 Arces, et Magnatum ac Nobilium palatia Schlößer, Herrn-palläste und Rittersitze.
 Opida cum Arcibus Markflecken mit Schlößern.
 Pagi sine templo Dörfer ohne kirchen.
 Pagi cum templo Dörfer mit kirchen.
 Pagi cum arce Dörfer mit einem Schloß.
 Pagi cum templo et arce Dörfer mit kirchen und Schloß.
 Pagi longo tractu excurrentes Lange dörfer.
 Villæ solitaria Einsichtige Magerhöfe.
 Villæ rusticae passim dispersæ hin und wieder zerstreute bauernhöfe.
 Episcopatus Bisthümer.
 Imagines miraculose wunderthätige gnatbilder.
 Arces desertæ antiquæ Alte verödete schlößer.
 Ubi olim pagi steterunt wo vor alters dörfer gestanden.
 Eremitoria Einsiedelceyen.
 Officina vitraria Glashütten.
 Auri Gold.
 Argenti Silber.
 Stanni Zinn.
 Cupri Kupfer.
 Ferri Eisen.
 Plumbi Blei.
 Vitrioli Vitriol.
 Zinnabaris Zinober.
 Aluminis Alaun.
 Sulphuris Schwefel.
 Trajectus Überführten.
 Montes Berge.

Monasteria Clöster.
 Templum solitaria einzeln stehende kirchen.
 Dispensoria solitaria einzeln stehende wirthshäuf.
 Postarum stationes Post wechsl.
 Therma Wärme bäder.
 Acidula Sauerbrunnen.
 Officina orichalci Alchymywerke.
 Officina cupri Kupferhämmer.
 Officina ferri Eisenhämmer.
 Officina sili metallici Drat mühl.
 Officina aluminis Alaunflederceyen.
 Officina salis nitri Saliterezeyn.
 Molendina gemeine mühlen.
 Domus venatoria Jägerhäuser.
 Vineæ Weingärten.
 Via regia Landstrassen.
 Bohemice B. Böhmische.

Obr. č. 3

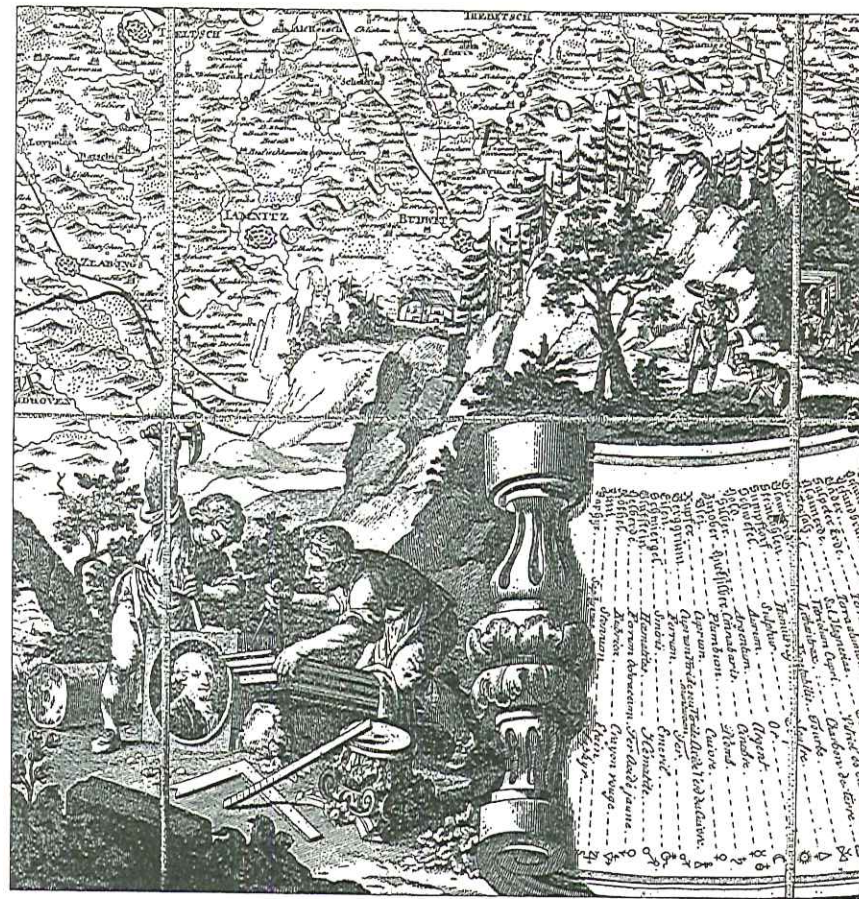
Obr. č. 4

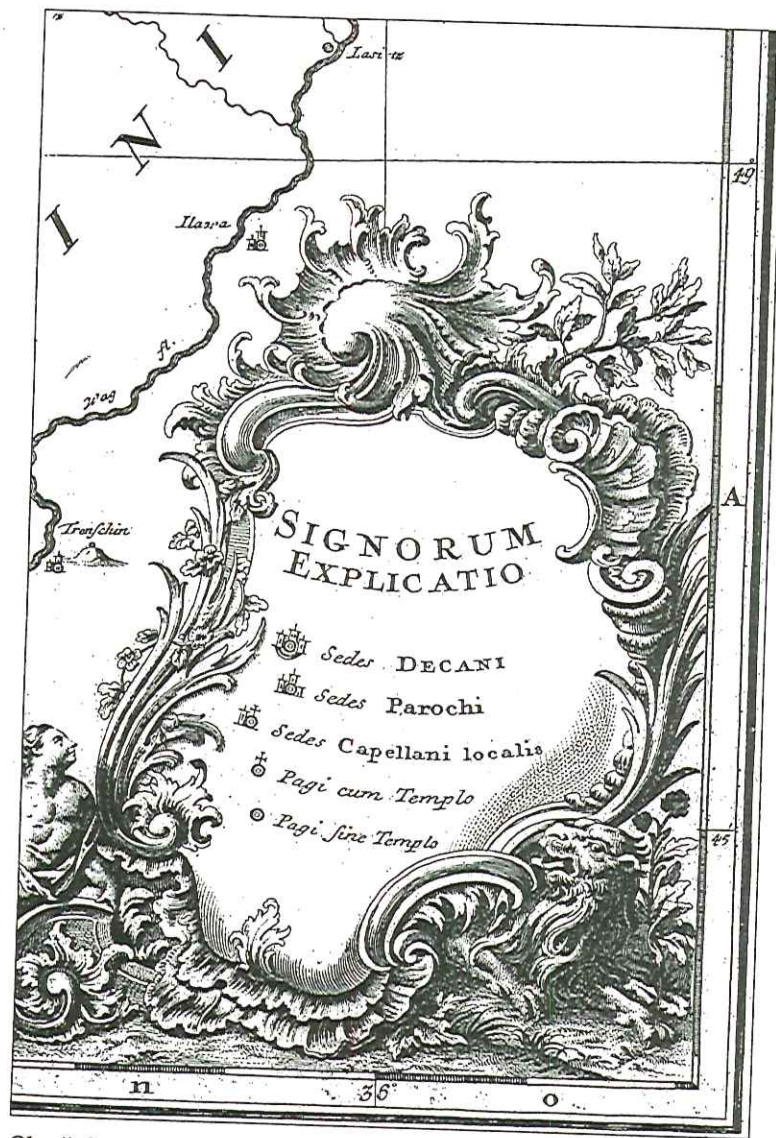
Obr. č. 5

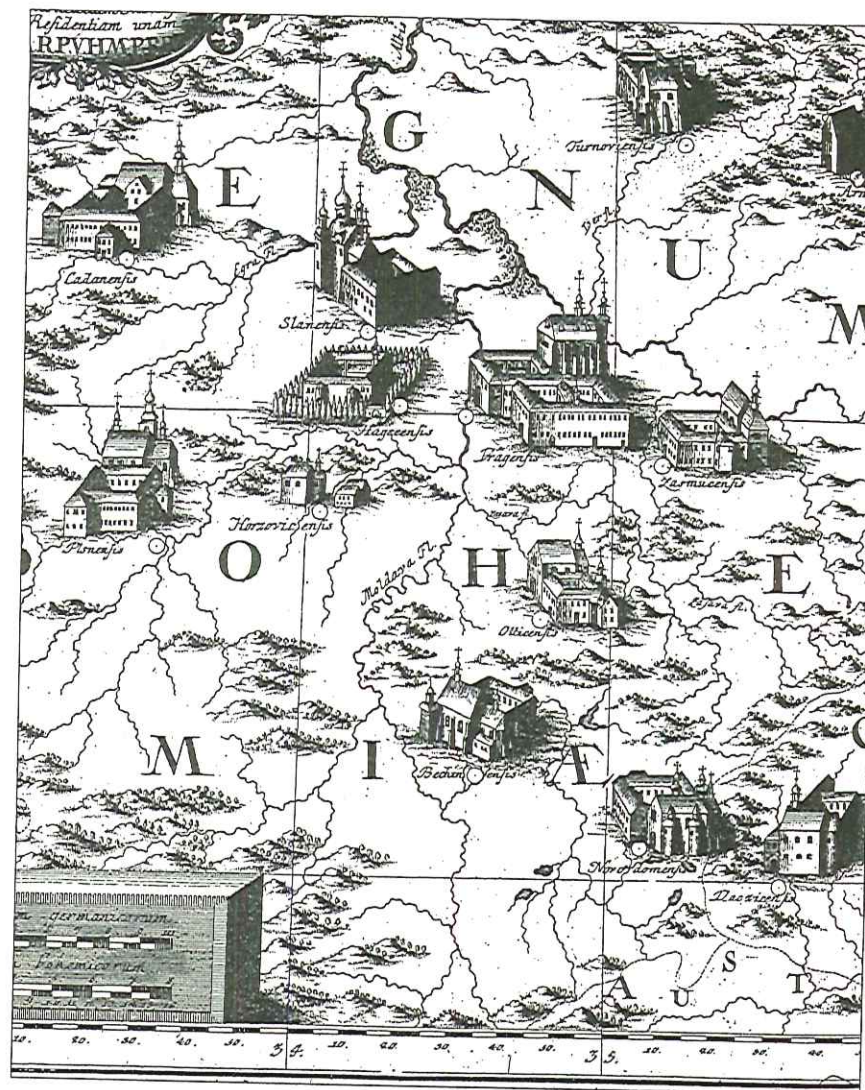
Obr. č. 6

Obr. č. 7

Obr. č. 8

Obr. č. 9

Eva Semotánová

„TOPICAL“ LEGENDS OF PRINTED MAPS OF CZECH LANDS IN THE CENTURY OF JAN KRYŠTOF MÜLLER

Summary

Map works with first simple topical map marks predominantly of economic and social and cultural character appeared in the Czech lands at the beginnings of our map history in the 16th and 17th century. On Klauďyán's map of Bohemia from 1518, a rare document of Czech early new age cartography, the map marks distinguish between the royal cities (picture of a crown), servile cities (picture of a shield), catholic (picture of two crossed keys) and non-catholic cities (picture of a chalice).

Gradually maps with topical content developed and improved, a number of them created specialised serials in the 18th century, especially according to areas where they were used, i.e. in mining, economic and administrative activity of noble farms and road and water transportation. Manuscript maps prevailed.

The topical content of printed cartographic works was significantly different from manuscript maps. While the manuscript maps of Czech lands showed the whole number of hardly comparable data of economic character (e.g. on maps of farms, mining and forest maps and plans or on maps of roads and post routes), printed maps adopted the scheme of map elements from the notes of Müller's maps. These notes were usually dramatically simplified by their authors. Some printed maps enriched by data of economic, administration, settlement and religious character, show the first elements of formation of the topical cartography fully established in the Czech lands as late as in the course of the 19th century compared to the Western European countries. This is for example Bock-Polach map of Bohemia published in 1808 but processed already after the mid-18th century or regional maps of Antonín Elsenwanger from the end of 18th century. The map of Olomouc diocese from 1762 and Franciscan monasteries from 1737.

Eva Semotánová

DIE „THEMATISCHEN“ LEGENDEN GEDRUCKTER KARTEN DER BÖHMISCHEN LÄNDER IM ZEITALTER JOHANN CHRISTOPH MÜLLERS

Zusammenfassung

Kartenwerke mit den ersten einfachen thematischen Kartenzeichen vornehmlich wirtschaftlichen, aber auch sozio-kulturellen Charakters, tauchen in den Böhmisches Ländern bereits zu Beginn der Anfertigung derartiger Karten hier im 16. und 17. Jahrhundert auf. So werden zum Beispiel auf der sog. Klauďian-Karte aus dem Jahre 1518, dem einzigartigen Beleg für eine frühneuzeitliche Kartographie in Böhmen, durch Kartenzeichen königliche (Bild der Krone) und Untertanenstädte (Schild), aber auch katholische (Motiv zweier gekreuzter Schlüssel) und nichtkatholische Städte (Motiv des Kelches) unterschieden.

Schrittweise wurden Kartenwerke mit thematisch ausgerichtetem Inhalt entwickelt und vervollkommen, eine Reihe von ihnen bildeten insbesondere im 18. Jahrhundert spezialisierte Kreise, vornehmlich entsprechend des Gebietes, in dem sie benutzt wurden, d.h. im Bergbau, in der Wirtschafts- und Verwaltungstätigkeit adeliger Großgüter sowie im Festlands- und Wasserverkehr. Dabei dominierten handgezeichnete Karten.

Der thematische Inhalt gedruckter Kartenwerke unterschied sich wesentlich von handgefertigten Karten. Während handgezeichnete Karten der Böhmisches Länder im 18. Jahrhundert eine beachtliche Fülle oft schwer vergleichbarer Angaben vor allem wirtschaftlicher Natur festhielten (z.B. auf Karten von Großgütern, auf Gruben- und Waldkarten sowie auf Plänen und Karten von Straßen und Postverbindungen), übernahmen gedruckte Karten das Schema von Kartenelementen aus den Legenden der von Johann Christoph Müller gefertigten Werke. Diese übernommenen Erläuterungen wurden von deren Verfassern häufig vereinfacht. Dennoch zeigen einige der gedruckten Kartenwerke, erweitert um Angaben, die zumeist der Wirtschafts-, Verwaltungs-, Siedlungs- und Kirchenthematik entlehnt wurden, erste Anzeichen, die auf die Herausbildung einer thematischen Kartographie hinweisen, die sich in den böhmischen Ländern im Unterschied zu Westeuropa erst im Verlaufe des 19. Jahrhunderts voll entwickelte. Es handelt sich u.a. um die sog. 1808 herausgegebene Bock-Polach-Karte, die freilich bereits nach 1750 erstellt worden war, oder aber um die Bezirkskarten Anton Elsenwangers vom Ende des 18. Jahrhunderts. Beachtung verdienen auch eine Karte der Diözese Olmütz aus dem Jahre 1762 sowie eine Karte der Franziskanerklöster aus dem Jahre 1737.